

Драгана Поповић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одесек за славистику
dragana.popovic@ff.uns.ac.rs

УДК 811.163.41'42
https://doi.org/10.18485/slavistika.2019.23.1.11
оригинални научни рад
примљено 09.03.2019.
прихваћено за штампу 16.05.2019.

НАЦИОНАЛНО КОМУНИКАТИВНО ПОНАШАЊЕ КАО ОБЈЕКАТ ИСТРАЖИВАЊА

Знања о комуникативној култури говорника изучаваног језика чине важну компоненту комуникативне компетенције и тиме представљају један од аспеката овладавања страним језиком. Истраживања у овој области усмерена су, с једне стране, на употребу језика у различитим комуникативним ситуацијама, а с друге стране, на норме и традиције општења унутар одређене културе. У оба случаја има се у виду описивање националног комуникативног понашања које се и разматра у овом раду. Реч је о прегледу приступа проучавању националног комуникативног понашања (националне комуникативне културе).

Кључне речи: (национално) комуникативно понашање, (национална) комуникативна култура, комуникативни стил, руска комуникативна култура.

Knowledge of the communicative culture of the speakers of the studied language is an important component of communicative competence and, thus, it is one of the aspects of mastering a foreign language. Research in this area is aimed, on the one hand, at the use of language in various communicative situations, and on the other – at the norms and traditions of communication in a particular culture. In both cases, it is a description of the national communication style / behaviour, which is discussed in this paper. This is a review of approaches to the study of national communicative style / behaviour (national communicative culture).

Key words: (national) communicative style / behaviour, (national) communicative culture, Russian communicative culture.

Чињеница је да за успешну комуникацију на страном језику није увек довољно само владање датим језиком. Успешности комуникације свакако доприноси познавање правила општења којих се придржавају изворни говорници одређеног језика као чланови конкретнoг друштва и културе. Управо тај сегмент владања страним језиком покрива термин *комуникативно понашање*,¹

¹ Термин *комуникативно понашање* (*коммуникативное поведение*) први пут је употребљен у раду Ј. А. Стерњина (И. А. Стернин) *О понятии коммуникативного поведения* (в. у *Коммуникатив-funktionale Sprachbetrachtung*. Halle, 1989: 279–282). Исти садржај подразумева се и под термином *комуникативна култура*. У домаћој литератури употребљавају се и термини *комуникационо понашање* и *комуникациона култура* (в. Кончаревић 2018: 187–209). Према речницима страних речи придев *комуникациони* / *коммуникационный* има значење ‘који се односи на комуникације, који служи за комуникације’ (Клајн и др. 2006: 637); ‘относящийся к коммуникациям’ (Крысин 2006: 377). При томе се претходна дефиниција даје уз прво значење речи *коммуникация* – ‘путь сообщения’. Истовремено се придев *коммуникативный* дефинише као ‘относящийся к коммуникации людей друг с другом’ уз упућивање на чланак *коммуникация* и значење ‘сообщение, общение’.

који је веома близак термину *међукултурна комуникација*,² будући да оба подразумевају тесну везу између културе и комуникације. Реч је истовремено и о називима праваца, тј. дисциплина које се још увек формирају, а у руској и српској лингвистичкој средини постају све актуелније.

У лингвистици се елементи комуникативног понашања с различитих аспеката разматрају у оквиру прагматике, социолингвистике, когнитивне лингвистике, етнолингвистике, стилистике, психолингвистике, комуникативне етикеције, лингвокултурологије. Комуникативно понашање истражује се како у односу на личност, тако и у односу на социјалне групе или ширу заједницу обједињену језиком и културом, а у последњем случају говори се о националном комуникативном понашању.

Комуникација подразумева размену мисли и идеја кроз људску интеракцију, те као социјални процес има функцију повезивања унутар друштва (ЛЭС 1990: 233). Култура је широк, вишеслојан појам и на различите се начине тумачи. Међутим, било да се култура дефинише као укупност материјалних и духовних вредности значајних за чланове друштва, било да се разматра као начин људског деловања (Лурье 2004: 155), сигурно је да боравак групе људи на истој територији током дугог периода формира код њих општи поглед на свет и начин понашања, на темељу чега и настаје самостални културни систем у виду етничке културе (Ларина 2009: 37).

У процесу комуникације човек увек има у виду целокупну ситуацију (комуникативни контекст) и правила која регулишу међуљудске односе у друштву. Унутар своје културе дата правила он усваја кроз процес социјализације, тј. спонтано уочава везу између комуникативног понашања и контекста, који се мења у зависности од социјалних улога и статуса комуникатора, њиховог узраста, образовања, васпитања, професије, степена блискости, сфере комуникације. Поред тога што је сваки појединац јединствена (језичка) личност, он је припадник различитих социјалних група, као и шире заједнице, те тиме носи у себи и црте које дели с другим члановима друштва. Реч је о цртама на основу којих се, у складу с нормама и правилима одређене културе, формира национално комуникативно понашање са својим особеностима. Дате особености у ситуацији међукултурне комуникације не остају непримећене јер понашање припадника других култура комуникатори најчешће оцењују с позиције своје културе, чија се правила обично доживљавају као најприхватљивија.³ Зато успешна међукултурна комуникација, поред владања језиком, захтева поседовање

² Термин *међукултурна комуникација* први пут се појавио 1954. године у књизи *Culture as Communication* (E. Hall, G. Tager). Објављивање дате књиге сматра се почетком развоја међукултурне комуникације као посебне наставне дисциплине која се темељи на тековинама антропологије, фолклористике, етнологије, социологије, лингвистике и других сродних наука. Основне поставке и идеје међукултурне комуникације касније су развијене у раду *The Silent Language* (E. Hall) у којем се указује на потребу да култура, осим што се проучава, буде предмет којем се обучава (Грушевицкаја и др. 2003).

³ Реч је о ситуацији лингвокултурне комуникативне интерференције која се манифестује кроз преносење национално-културних стереотипа понашања, карактеристичних за сопствену лингвокултуру, на процес комуникације с представницима других лингвокултура (Ларина 2009: 127–128).

знања која омогућују правилну интерпретацију понашања саговорника, као и могућност усклађивања властитог понашања с очекиваним, чиме се постиже и виши ниво комуникативне компетенције.⁴

Особености националног комуникативног понашања се, с једне стране, испољавају кроз употребу језика, а с друге стране, манифестују у томе којих се норми припадници одређене културе придржавају у свакодневној комуникацији. У првом случају говори се о националном стилу комуникативног понашања, националном комуникативном стилу или комуникативном етностиљу који се темељи на колективним комуникативним навикама народа, те испољава кроз избор и давање предности одређеним комуникативним стратегијама. У складу с тим, описивање националног комуникативног понашања подразумева издвајање комуникативних доминанти по којима се међусобно разликује понашање представника различитих култура. Тип културе сматра се основним узроком разлика у комуникативном понашању, тј. избор језичких средстава у складу је с изабраним комуникативним стратегијама, које су предодређене социокултурним параметрима. Тако се руски комуникативни стил, у поређењу с енглеским, карактерише као импозитиван (дозвољава се директан утицај на саговорника), директан (у односу на начин изражавања комуникативних интенција), категоричан (при изражавању мишљења и реализацији различитих говорних чинова), оријентисан на статус (својствена му је асиметричност улога), емоционалан (прихватљиво је слободно испољавање емоција), информативан, тј. усмерен на садржај, што подразумева подударане семантике и прагматике исказа (в. Ларина 2009).⁵

У другом случају комуникативно понашање изједначава се с комуникативном културом као компонентом националне културе која је одговорна за кому-

⁴ У литератури се могу срести термини: *комуникативна компетенција, језичка компетенција, лингвистичка компетенција, прагматичка компетенција, говорна компетенција, социокултурна компетенција, социолингвистичка компетенција, дискурсна компетенција, стратегијска компетенција, културна компетенција, међукултурна компетенција*. Иако нема јединствене дефиниције комуникативне компетенције, истраживачи се слажу с тим да она садржи више компонената, али се истовремено разликује у вези с издвајањем њених доминантних аспеката. Полазећи од тога да утицај на адресата има првостепено значење, комуникативна компетенција некада се изједначава с прагматичком, будући да она подразумева знање правила говорног понашања у конкретной комуникативној ситуацији, тј. умеће коришћења језика у складу с намерама говорника и условима у којима се одвија комуникација (Колотова и др. 2012). Стратегијска компетенција, као елемент међукултурне компетенције, односи се на познавање комуникативних стратегија својствених изучаваној култури, тј. на умеће њихове употребе (Ларина 2008: 171).

⁵ Комуникативно понашање повезује се и с културним вредностима, националним менталитетом, националном сликом света. Будући да су данас актуелна истраживања у којима се црте националног карактера траже у самом језику, потребно је рећи да у њима понекад нема јасне методологије, те да се закључци могу заснивати на недовољно утемељеном материјалу. Тако Ј. Л. Березович (2018: 134–136) говори о научној неутемељености буквалног издвајања својстава националног карактера из језичких појава, те наводи да нпр. из учесталости употребе деминутивно-хипокористичких суфикса у руском језику неки аутори изводе закључак о веома добром односу руског човека према свету, а неки о непоштовању руских људи према себи. Слично томе се на основу непреводивости неких речи на друге језике или учесталости употребе одређених речи изводе закључци о националном карактеру или вредностима, док је избор анализираних материјала понекад произвољан и усмерен на поткрепљивање сопственог виђења. В. и Павлова 2012, 2013.

никативно понашање народа, тј. национално комуникативно понашање дефинише се као укупност норми и традиција општења одређене лингвокултурне заједнице. Овакав приступ опису комуникативног понашања реализован је у низу монографија, приручника и зборника радова као резултат активности у оквиру Центра комуникативних истраживања Државног универзитета у Вороњежу (Центр коммуникативных исследований ВГУ) који од 2005. године има статус самосталне универзитетске научне јединице.⁶ Активно истраживање комуникативног понашања преточило се у научни правац *Комуникативное поведение (народ, группа, личность)* под руководством Ј. Ј. Прохорова (Ю. Е. Прохоров) и Ј. А. Стерњина. Циљ овог правца је истраживање комуникативног понашања као интегралне компоненте националне културе и културе на нивоу групе и личности. Истовремено се сматра да описивање комуникативног понашања, као темељ истраживања међукултурне комуникације, треба да постане предмет посебне науке која би у одређеној мери интегрисала етнографију, психологију, социологију, социјалну психологију, теорију комуникације, психолингвистику, паралингвистику, социолингвистику, реторику, лингводидактику и лингвистику. Будући да се полази од схватања да је за међукултурно општење важан управо онај део културе који је повезан с нормативним механизмима, акценат се ставља на понашање у сфери свакодневне комуникације. У складу с тим, знања везана за комуникативно понашање (комуникативну културу) омогућују реалну свакодневну комуникацију, а могу се односити нпр. на прихватљиву тематику општења (у гостима, на послу), особености општења у сферама као што су породица, посао, странци, познаници и др. Дакле, појам *комуникативно понашање* шири је од појма *говорна (комуникативна) етикеција* јер комуникативно понашање не укључује само правила етикеције већ и реалну комуникативну праксу. С друге стране, комуникативно понашање сматра се делом укупних знања о земљи изучаваног језика (*страноведение*). Реч је о њиховој активној форми (*активное страноведение*), тј. о знањима неопходним за активну комуникацију, а не о пасивним знањима о култури, географији, историји и др. (Прохоров и др. 2006: 8, 25, 33–35, 42–43).

Оваква истраживања националног комуникативног понашања подразумевају опис на бази поређења с конкретном комуникативном културом, употребу јединица метајезика попут *више, четири, мање, ређе, висок степен, низак степен, јако изражено, слабо изражено*, будући да описивање комуникативног понашања прецизно одређеним терминима по правилу није могуће, и верификацију, тј. проверу издвојених комуникативних обележја од стране специјалиста или припадника истраживане комуникативне културе. Описује се вербално и невербално комуникативно понашање кроз стандардне комуникативне ситуације (сфере) и путем издвајања комуникативних обележја, параметара и фактора (в. Прохоров и др. 2006: 57–59, 82–83, 86–89).⁷

⁶ О активностима Центра и публикацијама в. овде: <http://www.vsu.ru/tu/university/structure/communicate/digest.html>. В. и <http://sterninia.ru/>. Информације о публикацијама посвећеним истраживању комуникативног понашања могу се наћи и у изворима који се дају у списку литературе на крају овог рада.

⁷ Извори за овакав начин описа комуникативног понашања могу бити публицистички и књижевни текстови, фолклор, филмови, различита специјална литература, наставна средства, резултати експеримената и анкетирања (носилаца комуникативне културе и лица која су била

Фактори и параметри описа представљају се као резултат издвајања најочљивијих диференцијалних црта комуникативног понашања при поређењу двеју култура. Тако су на темељу поређења са западним стандардом за руско комуникативно понашање издвојени фактори контактност, обим општења, тематика општења, комуникативна самопрезентација, невербално понашање, неформалност, учтивост, регулативност, конфликтност, оријентација на саговорника, тј. параметри комуникативност, емоционалност, комуникативни демократизам, комуникативна доминантност, слобода укључивања у разговор, искреност, отвореност при општењу, добронамерност поздрава и др. (в. садржајни и формализовани опис руског комуникативног понашања у Прохоров и др. 2006: 181–242).

За развој овог правца истраживања свакако је важна сарадња са ауторима из других земаља међу којима је и Србија.⁸ У вези с тим вредно је поменути зборнике *Комуникативно поведење славјанских народа (русские, сербы, чехи, словаки, поляки)* из 2004. године и *Комуникативно поведење славјанских народа (русские, сербы, украинцы, поляки, словаки)* из 2006. године чији су уредници П. Пипер и Ј. А. Стерњин. У првом зборнику објављен је низ радова домаћих аутора. У раду П. Пипера и Ј. А. Стерњина (2004: 3–10) *О контрастивном изучењу комуникативног поведења близкородствених народа (русская и сербская коммуникативные культуры)* пореде се руска и српска комуникативна култура, али се истовремено указује и на потешкоће описивања и поређења комуникативних култура сродних језика чији висок степен блискости не омогућава да се истраживањем открију одређене ендемичне или лакунарне комуникативне појаве. Домаћи аутори су у датим зборницима представили радове у којима се описују националне особености комуникативног понашања (руска и српска невербална комуникација, руски и српски комуникативни идеал, руски и српски дијалози за успостављање контакта и др.), национална говорна етикеција, комуникативни жанрови, стереотипи перцепције, језичка свест.

Имајући у виду важност истраживања и описивања комуникативног понашања за постизање целовите комуникативне компетенције, потребно се осврнути и на потешкоће везане за њих. Тако Р. Драгићевић (2004: 40–41) у раду *Учење И. А. Стернина о комуникативном понашању*, разматрајући теоријске основе и практичне резултате истраживања комуникативног понашања, примећује да се не може говорити о објективности резултата добијених на темељу експерименталних истраживања уколико није постигнута довољно широка експериментална основа. Дати проблем садржан је у питању како емпиријски проучавати комуникативно понашање, на које и даље нема одговора. Ништа лакше није ни постизање објективности при описивању комуникативног понашања на основу запажања испитивача, а наведени недостаци могу довести до произвољности при издвајању општих црта комуникативног понашања народа, закључује ауторка.

у контакту с описиваном културом), резултати непосредног посматрања, интервјуи. Више о методама истраживања в. у Прохоров и др. 2006: 61–78.

⁸ Поред руског и српског, описивано је финско, америчко, кинеско, немачко, француско, литванско, естонско, летонско комуникативно понашање.

Истраживачи су свесни да се комуникативно понашање народа манифестује у понашању појединих личности чији је контакт с посматрачем и истраживачем често случајан, као и да понашање сваког човека има своје особености које зависе од великог броја субјективних и објективних фактора. У вези с тим наглашава се да опис комуникативног понашања народа не може представљати укупност комуникативних стереотипа својствених свим говорницима одређеног језика, па чак ни већини, те да степен изражености издвојених особености није исти у свим групама и слојевима друштва (в. Прохоров и др. 2006: 79–82; Ларина 2009: 23–24).

На темељу свега наведеног може се рећи да је главни проблем оваквих истраживања, без обзира на ниво обрађености метода, постизање задовољавајућег нивоа типизације одређеног комуникативног обележја. Комуникативно понашање зависи од великог броја компонената као што су узраст, образовање, професија, социјална средина и др. Поред тога, друштва пролазе кроз различите промене и у складу с њима мења се и комуникативно понашање, па је важно и на који се период опис односи. Можда ипак највећи проблем лежи у томе што припадници других култура, упознајући се путем оваквих описа с комуникативним понашањем говорника одређеног језика, најчешће немају у виду чињеницу да се издвојена обележја никако не могу приписати свим члановима једне комуникативне културе, тј. ниједан појединац не може поседовати све уочене карактеристике. Знања о комуникативном понашању свакако доприносе успешности међукултурне комуникације, али се изворима из којих се она црпе не сме некритички прилазити. Поред тога, иако се у овој области не може постићи апсолутна поузданост, потребно је радити на усавршавању постојећих метода, те прилазити оваквим истраживањима с максималном опрезношћу.

Цитирана литература

- Березович, Елена Л. «Псевдонаучные построения в современной лингвокультурологии». [В:] П. А. Якимов (ред.) Четвертые Моисеевские чтения: национальные и региональные особенности языка: в 2 ч. Материалы Всероссийской (с международным участием) научной конференции. Оренбург: Оренбургский государственный педагогический университет, 22–24 ноября 2018 г. / Оренбург: Оренбургская книга, 2018, 132–138.
- Грушевицкая, Т. Г., Попков, В. Д., Садохин, А. П. Основы межкультурной коммуникации. Москва: ЮНИТИ, 2003. <<https://studfiles.net/preview/6277606/>>
- Драгићевић, Рајна. „Учење И. А. Стернина о комуникативном понашању“. Зборник Матице српске за славистику 65–66, 2004: 31–45.
- Клајн, Иван, Милан Шипка. Велики речник страних речи и израза. Нови Сад: Прометеј, 2006.
- Колотова, Н. И., Кофанова, Е. И. «Формирование прагматической компетенции студентов-филологов в процессе изучения русского языка как иностранного». Ученые записки: электронный научный журнал Курского государственного университета. № 1 (21). 2012. <<http://scientific-notes.ru/pdf/023-028.pdf>> 24.12.2018.
- Кончаревић, Ксенија. Језик и култура: славистичка перспектива. Београд: Јасен, 2018.

- Крысин, Леонид П. Толковый словарь иноязычных слов. Москва: Эксмо, 2006.
- Ларина, Татьяна В. Категория вежливости и стиль коммуникации: Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций. Москва: Языки славянских культур, 2009.
- Лурье, Светлана В. Историческая этнология. Москва: Академический проект, Гаудеамус, 2004.
- ЛЭС: Лингвистический энциклопедический словарь. В. Н. Ярцева (ред.). Москва: «Советская энциклопедия», 1990.
- Павлова, А. В. «Можно ли судить о культуре народа по данным его языка?». Антропологический форум 16, 2012: 3–60. <<https://cyberleninka.ru/article/v/mozhno-li-sudit-o-kulture-naroda-po-dannym-ego-yazyka>> 24. 12. 2018.
- Павлова, А. В. «Сведения о культуре и этническом менталитете по данным языка». [В:] И. Ф. Данилова (ред.) От лингвистики к мифу. Лингвистическая культурология в поисках «этнической ментальности». Санкт-Петербург: Антология, 2013, 160–240.
- Прохоров, Юрий Е., Иосиф А. Стернин. Русские: коммуникативное поведение. Москва: «Флинта», «Наука», 2006.
- Пипер, Предраг, Иосиф А. Стернин (ред.). Коммуникативное поведение славянских народов (русские, сербы, чехи, словаки, поляки) 19, 2004.
- Пипер, Предраг, Иосиф А. Стернин (ред.). Коммуникативное поведение славянских народов (русские, сербы, украинцы, поляки, словаки) 22, 2006.

Драгана Поповић

НАЦИОНАЛЬНОЕ КОММУНИКАТИВНОЕ ПОВЕДЕНИЕ КАК ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ

Резюме

Знания о коммуникативной культуре носителей изучаемого языка являются важным компонентом коммуникативной компетенции и одним из аспектов процесса обучения иностранному языку и овладения данным языком. В связи с этим исследователи описывают как употребление языка в различных коммуникативных ситуациях, так и нормы и традиции общения, характерные для определенной культуры. В обоих случаях имеется в виду описание национального коммуникативного поведения (национальной коммуникативной культуры). Исходя из этого, в статье дается краткий обзор подходов к его изучению. Отмечается, что при исследовании национального коммуникативного поведения главная трудность заключается в обеспечении достаточного уровня типизации коммуникативного признака.

Ключевые слова: (национальное) коммуникативное поведение, (национальная) коммуникативная культура, коммуникативный стиль, русская коммуникативная культура.